

Mr. sc. Salih Selimović
Sjenica (Republika Srbija)
salihsselimovic@gmail.com

Primljeno/Received: 11. VII. 2022.
Prihvaćeno/Accepted: 1. XI. 2022.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad
Review article
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.6.7.12>

UDK 94(497.1)“1941”

SJENIČKI KRAJ 1941. GODINE

Sažetak: O ovoj temi pisano je uglavnom fragmentarno ili u okviru širih i opštih tematskih celina posle Drugog svetskog rata. Posle duže vremenske distance može da se utvrdi i kaže više objektivne istine. Nemci su sjenički kraj okupirali 16/17. aprila 1941. godine iz pravca Novog Pazara. Okupaciju su izvršile trupe 60. motorizovane divizije Vermahta. Dok su se vodili pregovori između Nemačke i Italije oko demarkacione linije, odnosno okupacionih zona, u Staroj Raškoj, Starom Rasu ili bivšem Novopazarskom sandžaku, svoje pretenzije prema ovom prostoru su ispoljili ustaška Nezavisna Država Hrvatska (NDH) i tzv. Velika Albanija. Za četiri meseca su se promenila tri okupatora u sjeničkom kraju. Privredna nerazvijenost, velika nepismenost, politička i ideološka konfuzija, dezorijentacija i nasledene određene versko-nacionalne i ideološko-političke i socijalne suprotnosti su omogućile okupatoru da univerzalnom taktikom *Divide et Impera* produbljuje te suprotnosti zbog kojih je povremeno dolazilo do ubistva i paljenja sela, a u barskoj opštini je eskaliralo i u krvave oružane borbe i masovna stradanja civilnog stanovništva. Partizani su 21/22. decembra 1941. godine pokušali da oslobode Sjenicu, ali su doživeli veliko stradanje, jer su naoružani muslimani i njihova milicija pružili otpor i odbranili grad. Zbog svoje ideologije muslimanima je komunizam bio neprihvatljiv.

Ključne reči: Sjenica, Pešter, okupatori, kvislinzi, muslimanska milicija, ustaše, četnici, partizani

Kao što je poznato, Drugi svetski rat je počeo 1. septembra 1939. godine napadom fašističke Nemačke na Poljsku. Nemačka se veoma brzo naoružavala i spremala za jedan *blickrig*. Kršila je sve međunarodne ugovore. Hitlerova diplomatija je uspela da uvuče u tzv. Trojni pakt (Nemačka, Italija i Japan) neke države kao što su bile i naše susedne zemlje Mađarska, Rumu-

nija i Bugarska.⁵²⁹ One su i ranije imale teritorijalne aspiracije na delove Kraljevine Jugoslavije. Još 1938. godine nacistička Nemačka je izvršila pripojenje Austrije i okupirala Čehoslovačku. Hitlerova ratna mašina je taktikom *blickriga* porobila najveći deo Evrope do kraja 1940. godine. Fašistička Musolinijeva Italija je okupirala Albaniju 1940. godine. Tako je Jugoslavija bila opkoljena fašističkim zemljama, odnosno zemljama Trojnog pakta, izuzev Grčke, što je očigledno ugrožavalo njenu bezbednost i nezavisnost. I pored toga Kraljevina Jugoslavija je nastojala da se oslanja na svoje saveznike iz Prvog svetskog ili Velikog rata i da bar sačuva svoju neutralnost i ne pristupi Trojnom paktu. Ni situacija unutar zemlje nije bila dobra posle iznuđenog uspostavljanja Banovine Hrvatske, a međustranačke borbe su postajale sve oštrije i pogubnije po unutrašnji mir, političku i ekonomsku stabilnost, pa i po integritet zemlje.

Do građana Sjenice i cele Pešterske visoravni vesti o zbivanjima u zemlji, pogotovo u svetu, stizala su sporo, jer je radioaparata bilo veoma malo, dok su novine bile retke i dolazile su sa zakašnjenjem. Nepismenost i neprosvećenost su carevale. Kada bi i stigle vesti, onda bi se komentarisale i prepričavale po poselima i kafanama onako kako je kome odgovaralo ili kako se moglo razumeti. Narod je, i pravoslavni i muslimani, sve više osećao nesigurnost pa i strah od mogućeg rata i na našim prostorima. I jedni i drugi pamtili su ratna zbivanja kada su se preko leđa običnog naroda namirivali razni računi i interesi, kako domaćih sebičnih elita tako i stranog faktora koji je Staru Rašku, Stari Ras smatrao prostorom pogodnim za razne političko-diplomatske manipulacije. Bivši Novopazarski sandžak, pa tako i sjenički kraj, bili su pojam privredne i kulturne zaostalosti još iz vremena tursko-osmanlijske vladavine. Skoro da je tako ostalo sve do Drugog svetskog rata. U narodu je taj prostor pogrdno nazivan „Pandžak“.

Uoči Drugog svetskog rata kod ogromne većine stanovništva Stare Raške, pa tako i u sjeničkom kraju, vladala je politička i ideološka konfuzija i hipokrizija, pa i dezorijentacija. Takvo stanje će vešto eksploatisati okupatori Italijani do kapitulacije početkom septembra 1943., a Nemci do kraja 1944. godine. Već na početku okupacije bilo je nesporazuma kao i nejasne definisanosti podele ovog prostora između Nemačke i Italije. Proustaški i proalbanski deo muslimanskog stanovništva će nastojati da takvo stanje iskoriste kako bi ovaj uvek trusni prostor pripojili Pavelićevoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) i tzv. Velikoj Albaniji. U političko-diplomatske manipulacije sa ovim područjem i neke vojne aktivnosti uključivat će se i Nedićeva Srbija, crnogorski separatisti uz podršku Italije i Ravnogorski četnički pokret generala Draže Mihailovića.⁵³⁰

Prostor Balkanskog poluostrva, a u tom okviru i bivšeg Novopazarskog sandžaka ili Raške oblasti, u čijem centralnom delu je Sjeničko-pešterska visoravan, uvek je bio važan u vojno-političkoj strategiji i diplomatskoj aktivnosti velikih sila, kao što su Osmanska imperija,

⁵²⁹ *Drugi svetski rat (1939 – 1945.)*, I“Vuk Karadžić” – NIP „Mladost”, Beograd, 1973., str. 188.

⁵³⁰ Salih SELIMOVIĆ, Učitelji pali u NOR-u na području Sjenice, *Zbornik Sjenice*, br. 5, 1989., str. 67.

Austro-Ugarska, Rusija. Međutim, Stara Raška ili Stari Ras je za Srbiju i Crnu Goru bila životno pitanje i jedina prirodna veza, a bila je i naseljena autohtonim domaćim stanovništvom, bez obzira na versko-konfesionalnu pripadnost. Uoči Drugog svetskog rata, i u toku samog rata, oko tog prostora su se sukobljavali interesi Nemačke i Italije. I kvislinške tvorevine, tzv. Velika Albanija, separatisti Crne Gore i ustaška NDH pokušavale su da taj prostor dobiju za sebe izmišljajući „argumente” za te svoje megalomanske i iracionalne aspiracije, kao što je već o tome nešto rečeno.⁵³¹ Najvažnije je bilo da se razdvoje Srbija i Crna Gora, što je bila stara želja Austro-Ugarske i Osmanske imperije.

Pritisak Hitlerove Nemačke na Kraljevinu Jugoslaviju je početkom 1941. godine postajao sve veći sa zahtevom da pristupi Trojnom paktu (Nemačka, Italija i Japan), kako bi fašistička Nemačka imala siguran Balkan iza leđa i slobodne ruke za napad na SSSR prema tajnom planu „Barbarosa” koji je bio napravljen još 1940. godine.⁵³² Za napad na Jugoslaviju i njeno razbijanje nemački Vermaht je imao izrađen plan još 1939. godine.⁵³³ Najverovatnije nemajući mnogo izbora, Vlada Kraljevine Jugoslavije je potpisala u Beču pristupanje tom paktu 25. marta 1941. godine. Međutim, patriotske snage, antifašisti i komunisti su uz finansijsku i političku podršku Engleske i SAD-a organizovali velike demonstracije u svim većim gradovima: Beogradu, Kragujevcu, Kraljevu, Skoplju, Sarajevu, Užicu, Splitu, Podgorici, Čacku, Valjevu i drugim većim gradovima, što je dovelo do vojnog puča već 27. marta.⁵³⁴ Nova vlada generala Dušana Simovića i pored izjava da ne odbacuje potpisane obaveze nije bila prihvaćena od Nemačke i Italije i njihovih saveznika. Po Hitlerovoj direktivi i dopunskom naređenju nemački generali su odmah razradili tzv. „poduhvat 25” i na brzinu preusmerili ratne planove i armije prema granicama Jugoslavije, privremeno odustajući od planiranog napada na Sovjetski Savez (SSSR).⁵³⁵ Bez objave rata, 6. aprila 1941. godine izvršen je napad na našu zemlju bombardovanjem Beograda (iako je bio proglašen otvorenim gradom), kao i drugih većih gradova i važnih objekata s jasnom Hitlerovom naredbom da se uništi Jugoslavija i njena vojska.⁵³⁶ Na dugom frontu i s neuporedivo tehnički i brojno nadmoćnijim neprijateljem jugoslovenska vojska nije imala skoro nikakve šanse za vođenje pravih bitki. I najveći broj visokih vojnih starešina, koji

⁵³¹ Bogdan KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Musolinija*, Globus, Zagreb, 1986., str. 50, 51, 149.

⁵³² Jovan MARJANOVIĆ, *Narodnooslobodilački rat, Narodna revolucija u Jugoslaviji 1941-1945.*, Kultura, Novi Sad, 1961., str. 20.

⁵³³ Milutin ŽIVKOVIĆ, *Nezavisna država Hrvatska u Srbiji 1941.*, Društvo istoričara Srbije, Beograd, 2018., str. 13.

⁵³⁴ *Četrdeset prva – ustanak naroda Jugoslavije*, Mlado pokolenje, Beograd, 1961., str. 30, 38.

⁵³⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1954., str. 475, 488.

⁵³⁶ Velimir TERZIĆ, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, II, Narodna knjiga – Partizanska knjiga – Pobjeda, Beograd -Ljubljana – Titograd, 1982., str. 548, 549.

su komandovali armijama, korpusima i divizijama, nije hteo da se bori. Napuštali su svoje štabove, komande i vojnike. Tako je npr. i general Milan Nedić napustio svoju armiju u Skoplju, tajno prošao kroz Sjenicu i predao se Nemcima u Prijepolju.

Nastali su dezorijentacija, defetizam i rasulo. Tome je doprinela snažna i efikasna propaganda neprijatelja, a i unutrašnji neprijatelji su, kao tzv. peta kolona, nanosili veliku štetu i značajne gubitke. Za nepunih 12 dana bez ijedne značajne bitke potpisana je kapitulacija. Zarobljeno je 344.000 oficira i vojnika, od kojih je najveći broj odveden u zarobljeništvo i smešten u logore u Nemačkoj i Italiji.⁵³⁷ Ipak je veliki broj vojnika i znatan broj oficira uspeo da izbegne zarobljavanje i da se vrati svojim kućama sa oružijem ili bez njega. Tako je ostvarena Hitlerova naredba da se okupira i razbije Jugoslavija kao država.

Nemačke trupe iz 60. motorizovane pešadijske i 8. tenkovske divizije 2. armije su okupirale bivši Novopazarski sandžak od 16. do 19. aprila 1941. godine. U Sjeničkom polju su se tada nalazile brojne jedinice jugoslovenske vojske sa velikim materijalno-tehničkim sredstvima. Nad Sjenicom se 15. aprila pojavio jedan nemački izviđački ratni avion iz kojeg je otvorena mitraljeska vatra po našim vojnicima, među kojima je bilo i poginulih. Bilo je više slučajeva da su naši vojnici i oficiri stradavali od muslimanskih i arnautskih bandi koje su se na taj način domogle oružja i vojničke opreme. Sutradan, 16. aprila (u nekim izvorima se pominje 17. april) u Sjenicu je ušla jedna manja jedinica 60. nemačke motorizovane divizije bez neke pompe i zvaničnog dočeka.

Već 19-21. aprila predstavnici Sjeničkog sreza su prisustvovali sastanku u Kosovskoj Mitrovici, gde je bila ustanovljena Vermahtova Krajskomanda. Sastanak je organizovao komandant 60. motorizovane divizije general-potpukovnik Fridrih Georg Eberhart. Iz Sjenice su kao predstavnici sreza bili Omer Čingić i Emin Čerkez.⁵³⁸ Sastanku je prisustvovalo 60 predstavnika Albanaca i muslimana kao i 20 nemačkih oficira. Od predstavnika srpskog naroda nije bio niko pozvan, jer je bio cilj da se Srbi uklone iz vladajuće strukture. Jedna od odluka sa tog sastanka je i bila da se smene sve tadašnje sreske i opštinske uprave na teritoriji koju je pokrivala ta divizija (iz Raške oblasti to su bili Deževski, Sjenički i Štavički srez) i da se razoruža svo stanovništvo. Na tom sastanku su ispoljene velikoalbanske pretenzije u koje su bili uključeni pomenuti srezovi, zapravo novopazarska oblast i najveći deo Sjeničko-pešterske visoravni. U 8 od 12 opština Sjeničkog sreza odmah su smenjeni predsednici, delovođe, pisari pa čak i kuriri koji su bili Srbi, a postavljeni su muslimani. Jedino su ostali Srbi u onim opštinama u kojima je

⁵³⁷ Venceslav GLIŠIĆ, *Užička Republika*, Nolit, Beograd, 1986., str. 17.

⁵³⁸ Stanko RAVIĆ, *Rasija u plamenu*, vlastita naklada, Beograd, 2003., str. 15., Mijo RADOVIĆ, *Novi Pazar i okolina*, NIP Književne novine, Beograd, 1969., str. 309. U zapisniku sa tog sastanka Omeru Čingiću je upisano prezime Čini, a Eminu Čerkezu Čerkezi što je očigledan akt albanizacije koju će ova dvojica pokušati da sprovedu i na području Sjeničkog sreza.

bio samo srpski ili pretežno srpski živalj (Štavalj, Bare, Aljinovići i Lopiže). Odmah po povratku iz Kosovske Mitrovice Omer Čingić i Emin Čerkez su postavljali proalbansku vlast. U isto vreme jedna muslimanska delegacija, sastavljena od najuglednijih ljudi na čelu sa hafizom⁵³⁹ Muhamedom Abdagićem i članovima Azizom Vrcićem, Bahtijarom Guzonjićem, Omerom Ibrovićem i dr., otputovala je u Sarajevo sa zahtevom da ustaški general Prpić hitno uputi hrvatske trupe u Sjenicu kako bi Sjenički srez pripao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), ustvari Bosni, a ne Velikoj Albaniji.⁵⁴⁰

Zbog upornih zahteva italijanske vlade i crnogorskih separatista da prostor nekadašnjeg Novopazarskog sandžaka uđe u njihovu okupacionu zonu, kao deo nekadašnje Zetske banovine, pitanje definitivne okupacije i demarkacione linije između Nemačke i Italije nije bilo odmah rešeno.⁵⁴¹ To još nedefinisano stanje će pokušati da iskoriste ustaše kako bi ovaj kraj uključili u NDH, što će Nemci prećutno odobriti. Hrvatska žandarmerija i ustaše će zaposednuti Sjenički, Mileševski, Pljevaljski, Zlatarski, Pribojski i na kratko Bjelopoljski srez. Iz Pljevaljskog i Bjelopoljskog sreza su se brzo morali povući. I pored formirane hrvatske civilne vlasti i njihove žandarmerije, u Sjenici je ostalo jedno nemačko obaveštajno odeljenje pod komandom poručnika Osa i kapetan SS-a Karlo fon Krempler sa 20 vojnika. Za priključenje ovih srezova i celog Sandžaka teritoriju NDH neki muslimanski predstavnici upućivali su brojne pisane zahteve poglavniku Paveliću u Zagreb i njegovom povereniku za Bosnu i Hercegovinu profesoru Hakiji Hadžiću u Sarajevo.⁵⁴² Te zahteve je Pavelić iskoristio da bi od Adolfa Hitlera tražio istočne granice NDH „kod Sandžaka i Novog Pazara”.⁵⁴³ Odlazile su i brojne muslimanske delegacije nekih sandžackih srezova da mole za to priključenje navodnoj matici Bosni i Hercegovini i ustaškoj NDH tvrdeći da su muslimani u ovim krajevima 97% poreklom Hrvati i da su „hrvatski orijentisani”.⁵⁴⁴ Poglavnik NDH Ante Pavelić je prilikom posete Hitleru 9. juna 1941. godine „Muslimane označio kao najčišći dio hrvatskog naroda kod kojeg je nacionalna

⁵³⁹ Hafiz je titula koju dobija onaj musliman koji nauči ceo *Kuran* napamet.

⁵⁴⁰ Autor je u Sarajevu 1990. godine razgovarao sa prof. dr Mehmedalijom Ibrovićem Alagom u vezi učešća njegovog oca Omera u toj delegaciji. Profesor Ibrović je tada rekao da se dobro seća da mu je tada rekao otac da je bolje da se vežu za Bosnu nego za Albaniju i da to delegacija čini zbog straha od četnika. Profesor Ibrović je dalje rekao da članovi delegacije to nisu činili što su voleli Hrvatsku i ustaše, ali su smatrali da je to manje zlo.

⁵⁴¹ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom II, knj. 2, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1954., dokument br. 22, str. 570.

⁵⁴² Ferdo ČULINOVIĆ, *Okupaciona podela Jugoslavije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970., str. 234., ŽIVKOVIĆ, str. 41.

⁵⁴³ Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb, 1986., str. 488.

⁵⁴⁴ *Bijelo Polje* (monografija), Stručna knjiga, Beograd, 1987., str. 347, 349.

svijest najsnažnije sačuvana”.⁵⁴⁵ Prohrvatski orijentisani muslimanski prvaci Sandžaka su se obratili pismom dr Osmanu Kulenoviću, potpredsjedniku vlade NDH, a pismo je potpisalo 38 muslimanskih prvaka. U tom pismu su molili dr Kulenovića da se 9 kotareva Sandžaka priključi njihovoj „pradomovini” Bosni i Hercegovini i NDH.⁵⁴⁶ Također su molili da se na ovaj prostor pošalje „vojskovođa” Slavko Kvaternik koji je bio neposredno uključen u pridobijanje muslimana za NDH.⁵⁴⁷ Iz Sjenice su ovo pismo potpisali: Hasan Zvizdić, Aziz Vrcić, Bahtijar Guzonjić, Mehmed Ćesović, Nuraz Bergović? i Omer Čingić.⁵⁴⁸ Isti proustaški elementi su se obraćali i Hitleru i Musoliniju, a nešto kasnije čak i turskom generalu Fevzi-paši Čakmaku koji je bio pri kraju turske uprave komandant u Pljevljima i okružni načelnik. U Prijepolju je bila stacionirana hrvatska vojska i žandarmerija u jačini od 1.240 ljudi pod komandom potpukovnika Stjepana Jakovljevića koji je u Kraljevini Jugoslaviji bio žandarmerijski oficir i jedno vreme komandant logora u Ivanjici.⁵⁴⁹

Ustaška žandarmerija je iz Prijepolja došla u Sjenicu 2. maja 1941. godine. Stigli su u dva kamiona sa po 20 žandarma i dva oficira. Na Fekovića brdu ispred grada ustaše je dočekalo desetak meštana koje su predvodili Ibro Saračević, Redžo Ćesović i Zajčo Skalonja.⁵⁵⁰ Uspostavljene su ustaške žandarmerijske stanice u svim opštinama Sjeničkog sreza i većim selima. Svi Srbi žandarmi, kojih je još ponegde bilo, su otpušteni, a na njihovo mesto dovedeni muslimani. Nastao je veoma težak period strahovlade i nasilja, posebno prema srpskom pravoslavnom stanovništvu. Srbi nisu smeli da nose narodne kape šajkače, vršene su česte rekvizicije, ustvari prave otimačine i pljačke. Na ulicama se niko nije osećao bezbednim. Izbačena je ćirilica, a uvedena latinica kao službeno pismo. Uz podršku Nemaca, ustaše su pokušavale da likvidiraju najuglednije Srbe. Tako je već 15. maja komandir ustaške žandarmerijske stanice na Javoru, narednik Redžep Nuhović sastavio spisak od 37 najuglednijih Srba iz Moravičkog, Zlatarskog i Sjeničkog sreza. Taj spisak je dostavljen Nemcima. Iz Sjeničkog sreza na tom spisku su bili Sreto Kafedžija i Spiro Bukmira iz grada, Vukoman Bojović iz Klادنice i Karadža Miloš iz Duge Poljane.⁵⁵¹

Jedna grupa jugoslovenskih kraljevskih oficira, sa kojima je bila i jedna žena, povlačila se krijući prema unutrašnjosti Srbije. Bili su se privremeno sklonili u jednu čobansku kolibu na

⁵⁴⁵ KRIZMAN, str. 488.

⁵⁴⁶ To su kotarevi: Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Nova Varoš, Prijepolje, Priboj, Pljevlja, Bijelo Polje i Berane.

⁵⁴⁷ Sarajevski „Hrvatski list” od 6. V. 1941.

⁵⁴⁸ Milun H. PAVLOVIĆ, *Vrijeme zabranjenih grobova*, Graficom-uno, Beograd, 2007., str. 87.

⁵⁴⁹ Taj logor se nalazio u selu Međurečju kod Ivanjice. U njenu su se nalazili protivnici režima među kojima je bilo i dosta komunista.

⁵⁵⁰ PAVLOVIĆ, str. 87.

⁵⁵¹ Salih SELIMOVIĆ, *Sjenica*, Epoha, Požega, 2004., str. 56, 57.

planini Javoru iznad sela Kladnice. Od jednog seljaka muslimana su 12. maja bili otkriveni i on ih je prijavio u opštinu. Toga dana su Nemci prvi put došli u Kladnicu.⁵⁵² Pun kamion Nemaca se odmah uputio na planinu Javor i kada im je pokazana koliba u kojoj su bili oficiri zapucali su iz mitraljeza. Pošto su Nemci ranili kapetana, ostali oficiri su odlučili da se predaju.⁵⁵³ Nemci su ih odvezli u Sjenicu. Nemački komandant u Sjenici kapetan fon Krempler (u narodu je ostao poznat kao Klemper) ih je posle nekoliko dana vratio u Kladnicu i 17. maja 1941. godine su bili svi streljani u Kladnici na mestu Ravan (Koljeno).⁵⁵⁴ Taj nemački zločin je uneo strah i nesigurnost kod muslimanskog stanovništva Kladnice. Streljanjem jugoslovenskih oficira u Kladnici Nemci su očigledno želeli da se kladnički muslimani zavade sa Srbima iz susednih sela i da nastane krvoproliće. Zahvaljujući razumnim i dobronamernim ljudima i sa jedne i sa druge strane izbegnute su masovne eskalacije pa se sve završavalo na pojedinačnim ubistvima i ličnim osvetama.

Ovaj zločin Nemaca u Kladnici iskoristio je samozvani četnički vojvoda Božidar Božo, zvani vojvoda Javorski, pa je 11. jula 1941. godine na drumu u Crvenoj Gori sa svojom grupom ubio i opljačkao pet muslimana koji su se vraćali sa pijace iz Ivanjice kući u Kladnicu terajući na konjima jabuke i kukuruz. Tada su ubijeni: Ćamil Pašo i Raho Ibrović, Meho Tarić i Džemo Zornić.⁵⁵⁵ Isti četnici su tog dana ubili još jednog muslimana, Hakiju Višnjica iz Kladnice koji je bio u najmu kod jednog domaćina na Kušićima kod Ivanjice.⁵⁵⁶ Javorski ili Božo Javorac je tvrdio da je te „Turke” pobio jer su mu, navodno, ukrali kobilu koju je on doveo iz državne ergele u Kraljevu.⁵⁵⁷ Taj Božidar Boža Ćosović, zvani vojvoda Javorski, bio je običan samozvanac, avanturista, pljačkaš i ubica koji je sa svojim pristalicama, seoskim ološem i razbojnicima, najviše zla nanio svom sopstvenom narodu.⁵⁵⁸ On je sa svojim nazovi četničkim odredom pljačkao, terorisao i ubijao najviđenije Srbe u celom užičkom kraju.⁵⁵⁹ Božo Ćosović je jednom prilikom došao u srpsko selo Lepojeviće sa namerom da napadne susedno muslimansko selo Kladnicu. Komšije Srbi Korićanci i Novkovići to nisu dozvolili. Drugi put je Boža Ćosovića od iste namere odvratio Vojo Popović Bobović, bivši većnik Zetske banovine iz Bukovika, sela

⁵⁵² PAVLOVIĆ, str. 85.

⁵⁵³ Salih SELIMOVIĆ, *Kladnica*, Muzej „Ras”, Novi Pazar, 2012., str. 149.

⁵⁵⁴ Siniša DILPARIĆ, Zločini u javorskom kraju za koje nije nikada suđeno, *Zbornik XXV*, Narodni muzej, Čačak 1995., str. 217.

⁵⁵⁵ SELIMOVIĆ, str. 56.

⁵⁵⁶ Ima mišljenja da je vojvoda Javorski ili Javorac sa svjim odredom bio odgovor na pojavu ustaša u Sjeničkom i Zlatarskom (Nova Varoš) srezu i da je svojim kontraakcijama parirao delovanju ustaša i muslimanske milicije.

⁵⁵⁷ SELIMOVIĆ, str. 55, 56.

⁵⁵⁸ SELIMOVIĆ, *Kladnica*, str. 149, 150.

⁵⁵⁹ Nikola LJUBIČIĆ, *Užički odred*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979., str. 41.

susednog Kladnici. Tada je tom samozvanom vojvodi u kući domaćina Voje rečeno da se može noćas napasti Kladnica, ali će sledeću ili neku drugu noć Kladničani napasti srpska sela kao odmazdu.

U Sjenici je tih dana formirana jedna delegacija koja je 16. juna otišla u Prijepolje kod ustaškog poverenika za Sandžak Murata Bajrovića i komandanta ustaških snaga potpukovnika Stjepana Jakovljevića. Delegaciju su činili: Hafiz Mehmed Abdagić, Hamza Mašović, Ahmet Honić, Latif Prašo i Osman Zvizdić. Po povratku delegacije definitivno je smenjena u srezu, gradu i u opštinama proalbanska, a uspostavljena ustaška vlast. Usledila su nova postavljenja: za prefekta (načelnika) Sjeničkog sreza postavljen je trgovac Muhamed Mušović, kojeg će ubrzo zameniti trgovac Hilmo Hadžiahmetagić Kugić, za logornika nastavnik Latif Prašo, za predsednika gradske opštine veleposednik Mehmed Ćesović, za komandira muslimanske milicije sreza pravnik Ibro Saračević i za komandira milicije u gradu Redžep Kugić. Ekstremni deo muslimana, zapravo bivših aga, je hteo da se vrate anahroni feudalni odnosi iz vremena osmanlijske uprave, što su neke age i prihvatile. Predsednik sjeničke opštine Mehmed Ćesović poštedeo je svoje bivše čipčije tih nekadašnjih obaveza. Tada se u sjeničkoj čaršiji govorilo: „Ko je Musliman, fes na glavu”.⁵⁶⁰

Ustaše su u sjeničkom, kao i u svim zaposednutim srezovima, između ostalog, objavili: da se preda svo oružije pa čak i lovačke puške, zabranjuju se srpske nacionalne nošnje kao šajkače, opanci tzv. šiljkani, rasturanje beogradskog lista *Novo vreme*, u službi mogu da ostanu samo muslimani i Hrvati, da se ukinu natpisi ćirilicom itd.⁵⁶¹ Glavni cilj ovakvih objava je bio da se razvije mržnja između muslimana i pravoslavnih i stvaranje uslova za međusobnu borbu kako bi ustaše tako olakšali održavanje svoje vlasti. Na ulicama se Srbi nisu smeli dugo zadržavati i okupljati. I pored svega toga ustaše su se u Sjeničkom srezu osećali veoma nesigurnim pa su u svojim žandarmerijskim stanicama i seoskim školama držali veliki broj talaca, najuglednijih Srba, kao što je bio slučaj u Kladnici, Buđevu, Aljinovićima i na Barama. Mnogi meštani muslimani u Kladnici su taocima Srbima, koji su bili većinom iz susedne opštine Vapa, donosili hranu i duvan nastojeći da im olakšaju položaj. U tome su se naročito isticali Omer Ibrović, Alija Nikšić, Emro i Alija Tarić, Muharem Zornić i dr. To je ustašama mnogo smetalo, ali nisu smeli ništa da preduzimaju protiv Kladničana koji su bili dobro naoružani i organizovani. Ustaše su u Kladnici posebno podozrevale od talaca Nikole i Joksima Terzića, Luke Gobeljića, Veljka Mladenovića, Marka Tripkovića, Vita i Marka Petrovića, svi iz Vape. Posebno je ustaše uplašila pojava prvih borbenih akcija partizana i patriota u Zlatarskom, Bjelopoljskom i Moravičkom srezu koji su graničili sa Sjeničkim srezom. Prva takva akcija je bila presecanje telefonske linije između ustaške žandarmerijske stanice u Šitkovu i Nove Varoši noću 20/21.

⁵⁶⁰ PAVLOVIĆ, str. 87.

⁵⁶¹ Diko PEJATOVIĆ, *Vatre iz doline*, NIRO „Zlatarske novosti”, Nova Varoš 1983., str. 103.

maja 1941. godine kada je i pucano na ustaške patrole.⁵⁶² Tu su akciju samoinicijativno izveli omladinci iz Šitkova.

Na sjeničkim Barama su ustaški žandarmi maltretirali, prebijali, hapsili i zatvarali Srbe u svoju „oružničku postaju”. Tako su na prevaru 17. jula uhapsili najuglednije ljude Dragoljuba i Jevrema Đurovića, Aleksandra, Vidoja i Miluna Lješnjaka, Dragišu Merdovića, Nikodina Radevića, Jovana Smolovića i Ljubu Stašića. Barani i jedan broj Đalovića iz koritske opštine, srez Bjelopoljski, napali su ustašku žandarmerijsku stanicu 18. jula i posle žestoke borbe oslobodili uhapšene.⁵⁶³ Među oslobodiocima bila su dva mrtva i jedan ranjen, a broj mrtvih i ranjenih ustaša (oružnika) ostao je nepoznat.

Oslobođenje Bijelog Polja od Italijana dogodilo se 20. jula, a ustaničke snage uspostavile su front na južnoj granici Sjeničkog sreza na teritoriji barske opštine. Ustaše i muslimanska milicija su zaposeli dominantne položaje na Mačkovicama i Ugrincu kako bi sprečili prenošenje ustanka na ovaj deo Sjeničkog sreza u kojem je preovlađivao srpski pravoslavni živalj. Srbi su se sami organizovali u selima Višnjevi, Goševo, Grgaje, Krajinovići i Crvsko držeći položaje oko svojih sela. Giljevski vojvoda Rade Korda je tada osnovao svoj četnički odred sa kojim je bio spreman braniti ta srpska sela od ustaša. Da bi predupredili ustanak srpskog stanovništva, ustaše i muslimanska milicija su napali 19. jula srpska sela Crvsko i Goševo. Posle kraće borbe su bili odbijeni. U povlačenju su pokušali popaliti kuće u selu Višnjevi, ali ni to nisu uspjeli pa su se morali povući neostvarivši svoje namere. U ovim borbama ustašama je u pomoć stigla i jedinica sastavljena od kvislinških albanskih žandarma iz Novog Pazara.⁵⁶⁴ Ustanici iz Pećarske, Bjelopoljski srez, 20. jula prelaze u barsku opštinu, Sjenički srez, i spašavaju pojedine porodice od ustaškog pokolja koji su oni počeli sprovoditi. Srpskom narodu u ovom delu sjeničkog kraja su pomagali i pojedini muslimani spašavajući ih koliko je to bilo moguće. U tome se posebno isticao Suljo Rahić iz Trijebina i neki od Crnovršana.

Ustaše i ustaška muslimanska milicija dovodili su pojačanja i pripremali novi napad na srpska sela na jugu Sjeničkog sreza, opština Bare, do same granice Bjelopoljskog sreza. Bjelopoljski ustanici iz opštine Savino polje i Srbi iz barske opštine nisu se mogli sami suprotstaviti naoružanijim i organizovanijim neprijateljskim snagama. Zbog toga je, ali i zbog mogućnosti da ustaše i muslimanska milicija ne pređu na teritoriju Bjelopoljskog sreza i ugroze slobodnu teritoriju, Oblasni komitet KPJ za Sandžak obrazovao odbrambeni sektor prema barskoj opštini. Za komandanta tog sektora postavljen je aktivni jugoslovenski oficir Jovo Mišnić.⁵⁶⁵

Koncentracija domobrana, ustaša i muslimanske milicije organizovala se na Ugrincu. Kada su im pristigla pojačanja 22. jula 1941. godine, prvo su napali na Krajinoviće i u nje-

⁵⁶² Mirko ČUKOVIĆ, *Putovanje u slobodu*, SIZ kulture, Nova Varoš, 1979., str. 40.

⁵⁶³ Dušan R. ANIČIĆ, *Baranske škole*, Bijelo Polje, 2006., str. 81.

⁵⁶⁴ *Bijelo Polje* (monografija), str. 379.

⁵⁶⁵ *Bijelo Polje* (monografija), str. 381.

govom zaseoku Aničići popalili kuće. U pomoć Aničićima, brojnom ali ugroženom bratstvu, stigao je četnički odred Rade Korde i ostali meštani Krajinovića pa su ustaše sprečeni da opkole i zauzmu cele Krajinoviće. Zbog ovog ustaškog napada ustanici iz Bjelopoljskog sreza su uveče istog dana krenuli prema Ugrincu i Aničićima i sa četničkim odredom Rade Korde 23. jula izvršili napad na Ugrinac kako bi sprečili neprijatelja u njegovoj nameri da popali sela i likvidira najugledniji i za borbu najsposobniji deo stanovništva. Borba je trajala ceo dan i ustaničke snage su morale da se pod okriljem noći povuku u Krajinoviće gde su prenoćili, jer su im ustaški mitraljezi sa vrha Ugrinca nanosili velike gubitke. U ovoj bitki, koju meštani nazivaju „Ugrinačka bitka”, poginulo je 16 boraca među kojima i narodni heroj Šukrija Međedović iz Bijelog Polja i komandir ustaničke čete Dimitrije Furundžić dok su tri borca bila ranjena.⁵⁶⁶ I ustaše i muslimanska milicija su imali velike gubitke pa su se i oni odmah povukli sa Ugrinca na sever ka selu Trešnjevici. Sutrdan, 24. jula ustaše i muslimanska milicija su ponovo zaposjele Ugrinac. Vojni komitet bjelopoljskih ustanika je posle ovih borbi donio odluku da ustaničke snage ne prelaze u Sjenički srez, osim kada srpska sela budu napadnuta i kada zatraže pomoć. To je učinjeno zbog toga što su muslimani u barskoj opštini i šire bili uznemireni zbog lošeg ponašanja jedne ustaničke jedinice na Zaklopači prema stanovništvu, a posebno prema muslimanima, jer su im palili i pljačkali kuće.⁵⁶⁷

Bez obzira što su se ustanici povukli na polazne položaje i što su ustaše i muslimanska milicija ponovo zaposeli Ugrinac, ova „Ugrinačka bitka” je za ovaj deo Sjeničkog sreza bila veoma važna jer su ustaše i muslimanska milicija shvatili da ne mogu bez većih vojnih snaga i nekažnjeno terorirati, pljačkati i ubijati nedužan narod. Međutim, to nije značilo da su oni odustali od svojih namera da srpsko stanovništvo tog dela Sjeničkog sreza razoružaju, popale i nateraju na pokornost. Koncentracija ustaških jedinica i muslimanske milicije obavljena je u Sjenici odakle su krenuli na barsku opštinu 3. avgusta 1941. godine. Glavni udar je bio na sela Trešnjevicu i Goševo. Posle žestoke borbe, koja je trajala tri časa, neprijatelj se, iako mnogo nadmoćniji u ljudstvu i naoružanju, morao povući na raniji polazni položaj na Ugrincu. Novi napad ustaša je izvršen na Trešnjevicu i Bare 5. avgusta 1941. godine. Ustanici su očekivali ovaj napad pa su ga spremno dočekali. Ustaše i lokalna muslimanska milicija su bili odbijeni izvlačeći mrtve i ranjene.⁵⁶⁸ Za vreme svih ovih borbi od neprijateljske ruke poginulo je 52 ljudi.⁵⁶⁹ Do početka septembra front između ustaša i ustanika ustalio se na Mačkovicama, sa glavnim i dominirajućim tačkama na Ugrincu i Jelenku.

Ustaške i domobranske jedinice sa pojedincima iz redova muslimanske milicije povučene su iz Sandžaka (Raška oblast, Stari Ras) 7. septembra 1941. godine. Nemačka i Italija su se Beč-

⁵⁶⁶ Isto.

⁵⁶⁷ *Bijelo Polje* (monografija), str. 380, 381, 383.

⁵⁶⁸ *Bijelo Polje* (monografija), str. 385.

⁵⁶⁹ PAVLOVIĆ, str. 96.

kim sporazumom, koji je sklopljen početkom septembra 1941. godine, konačno dogovorile o demarkacionoj liniji, odnosno okupacionim zonama u bivšem Novopazarskom sandžaku ili Starom Rasu. Italija je u pregovorima nastojala „da proširi crnogorsku granicu”, tj. da ceo bivši Novopazarski sandžak ostane u okviru nekadašnje Zetske banovine, a time i kvislinske Crne Gore i italijanske okupacione zone.⁵⁷⁰ Sjenički srez bez opštine Duga Poljana je pripao italijanskoj okupacionoj zoni, kao i svi drugi srezovi osim Deževskog (Novi Pazar), kojem je dodata opština Duga Poljana, a koji je formalno ostao u Nedićevoj Srbiji, i Štavičkog sreza koji je ušao u okvir kvislinske tzv. Velike Albanije. Iste godine 27. oktobra Ante Pavelić i njegova NDH morali su se i zvanično odreći svojih megalomanskih i iracionalnih pretenzija na područje već odavno bivšeg Novopazarskog sandžaka.

U prvim mesecima okupacije, pa i u toku cele 1941. godine, organizovanog delovanja stranaka u sjeničkom kraju nije bilo. Čak nije bilo ni delovanja Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), jer u Sjenici više nije postojala ni partijska ćelija koja je bila osnovana 1940. godine među radnicima na trasi puta Ivanjica-Sjenica, tada u izgradnji kroz teritoriju Sjeničkog sreza. Ćeliju KPJ je osnovao Danilo Jauković, a ima mišljenja da je osnivač bio Muhamed Abdagić iz Sjenice.⁵⁷¹ Jedino je poznato da je uoči rata prekidom radova na tom putu prestala sa radom i ta ćelija pa nije postojala nikakva partijska organizacija i njena aktivnost u gradu Sjenici.⁵⁷² Samo je u gradu ostao komunist Juso Zekić koji se toliko pasivizirao i „zakonspirisao da niko nije ni znao da je komunist”.⁵⁷³ U selu Lopižama, severozapadno od Sjenice, jedino su bili aktivni komunisti Jezdimir Lović i Radomir Avramović.⁵⁷⁴ U Štavlju su bili poznati kao komunisti Todor Kaličanin i Jevrem Kanjevac. Velika većina muslimana se držala rezervisano, a pojedinci su bili i neprijateljski raspoloženi prema komunistima i partizanskom pokretu, kako u gradu, tako i u celom sjeničkom kraju, jer je propaganda protiv komunistu bila veoma snažna, a i islam kao vera je bio protivnik komunističke ideologije.

Još 25. maja 1941. godine pojavio se na Goliji Andrija Andro Petronijević, bivši poručnik kraljevske vojske, koji je stvorio jednu vojnu jedinicu od 40- tak ljudi nazvavši je Dobrovoljačka četa (u nekim izvorima piše Golijska dobrovoljačka četa).⁵⁷⁵ Četa je štitila srpska sela od proustaških i proalbanskih jedinica i pljačkaških grupa. Andro je objašnjavao seljacima da se mora pružati otpor okupatoru i njihovim saradnicima i da bez borbe nema slobode. Glavni

⁵⁷⁰ KRIZMAN, str. 504.

⁵⁷¹ Put Ivanjica-Sjenica je bio deo trase puta Beograd-Jadransko more.

⁵⁷² Mirko ČUKOVIĆ, *Sandžak u NOB-u*, Nolit – Prosveta, Beograd 1964., str. 29, 30.

⁵⁷³ Hilmija HASANAGIĆ, Posle četrdeset godina, *Zbornik Sjenice*, br. 1, 1985., str. 119.

⁵⁷⁴ Radoslav RAKONJAC, Revolucionarni put narodnog heroja Jezdimira Lovića-Jezda, *Zbornik Sjenice*, 1985., str. 127.

⁵⁷⁵ ČUKOVIĆ, *Putovanje u slobodu*, str. 91.

štab NOP odreda za Sandžak je poslao komuniste Jezdimira Lovića i Dobricu Rajića na Goliju da dovedu Petronijevića i njegov odred na Zlatar, gde su boravili partizani.⁵⁷⁶ Androva jedinica je po dolasku na slobodni Zlatar 5. oktobra preimenovana u Sjeničku partizansku četu. Četa će biti uključena u akcije koje će izvoditi partizanske jedinice u Zlatarskom srezu i na nešto širem području koje je bilo oslobođeno, ali i na jednom delu teritorije Sjeničkog sreza, zapravo na prostoru lopižanske i aljinovačke opštine. Andro Petronijević je bio postavljen za komandanta partizanskog Zlatarskog bataljona, a zatim komandanta odbrane Užica posle njegovog oslobođenja. Posle sloma Užičke republike partizani su se povukli u Stari Ras, zapravo na prostor Zlatarskog, Mileševskog i delom Sjeničkog sreza. Andro Petronijević je tada bio postavljen za komandanta mesta u Radojinji kod Nove Varoši. Četnici su ga bolesnog uhvatili na planini Zlataru i zaklali u selu Akmačićima 1942. godine.⁵⁷⁷ Andro Petronijević nije bio član KPJ, ali je bio oficir patriota koji se iskreno borio protiv okupatora, kvislinga i kolaboracionista.

Na severnoj granici Sjeničkog sreza prve borbene akcije su izveli moravički partizani kod Kušića kada su razoružali Nedićeve žandarme 18. augusta 1941. godine prilikom njihovog povlačenja sa žandarmerijske stanice na Javoru.⁵⁷⁸ Dan kasnije su razoružali i finanse na Javoru.⁵⁷⁹ Sve razoružane i zarobljene žandarme i finanse su partizani pustili kućama. Međutim do širenja ustanka od Javora na kladničku opštinu nije došlo, jer su muslimani bili uključeni u muslimansku miliciju koja je sarađivala sa okupatorom i sprečavala ulazak u svoja sela i partizanima i četnicima. Početkom septembra partizanske gerilske grupe i čete su veoma aktivne i već 4. septembra 1941. godine oslobodile su susednu Novu Varoš i skoro ceo Zlatarski srez.⁵⁸⁰ Ipak, sve te akcije ustanika nisu mnogo uticale na značajnije opredeljivanje ogromne većine i srpskog, a posebno muslimanskog stanovništva Sjeničkog sreza za borbu protiv okupatora, kvislinga i kolaboracionista.

Po srpskim i muslimanskim selima Sjeničkog sreza su se često samoinicijativno organizovale borbene formacije, pre svega radi zaštite sela. U Trijebinama su muslimanskom milicijom komandovali Murat Karišik i Ramo Šipkara, Krću Šefto i Zeno Hamidović, Dugoj Poljani Biko Drešević, Hisardžiku, Kaćevu, Miloševom Dolu i Karauli hodža Sulejman Pačariz, Kladnici Čamil Prašović, a posle njega hodža Murat Zornić Juković i Muharem Šaljić. Kasnije će Drešević i hodža Pačariz komandovati jednim stalnim sastavom i uvek mobilnom muslimanskom milicijom dok će Prašović biti komandant celokupne muslimanske milicije u Sjeničkom srezu. Sve njihove jedinice će učestvovati u borbama protiv partizana, protiv okupatora nikada, a vrlo

⁵⁷⁶ ČUKOVIĆ, *Sandžak u NOB-u*, str. 145.

⁵⁷⁷ RAVIĆ, str. 60.

⁵⁷⁸ Grupa autora, *Ivanjica (Hronika moravičkog kraja)*, Kultura, Beograd, 1972., str. 317.

⁵⁷⁹ LJUBIČIĆ, str. 65.

⁵⁸⁰ Četrdeset prva, str. 342.

retko protiv četnika.⁵⁸¹ Za područje opštine Kladnica formiran je Kalipoljski četnički odred, a komandant mu je bio proglašeni vojvoda Sefer Tarić.⁵⁸²

U štavljanskoj opštini, koja se graničila sa obroncima Golije, također nije bilo ustaničkih akcija, ali je formirana četnička jedinica kojom je komandovao pop Selimir Popović, inače saradnik Mašana Đurovića, a kasnije generala Draže Mihailovića. To je učinjeno kako bi se štavljanska sela mogla zaštititi od mogućih napada ustaša i muslimanske milicije. Na ovom području su se povremeno pojavljivali vojvoda Mašan Đurović i major Radomir Cvijetić sa svojim četničkim jedinicama. U Lopižama je također postojala četnička jedinica pod komandom Slobodana Kikovića. Krajem 1941. godine formirane su seoske četničke grupe i komande mesta u Vapi, Krscu, Aljinovićima, Štavlju. U Vapi je četnicima komandovao Milutin Marković, a kasnije aktivni kraljevski oficir Milan Šekularac, Krscu Žarko Milikić, Aljinovićima Sveto Jakovljević, Štavlju Rajko Čukanović, Lopižama Ljubomir Ranitović, Bagačićima, Čipaljma i Višnjicama Vlade Rakonjac, gradu Sjenici Milosav Ranitović. Sve ove četničke formacije su ustvari bile seoske ili lokalne milicije čiji je zadatak bio da čuvaju svoja sela od ustaša, muslimanske milicije i od kraja 1941. godine i od propagande partizana, zapravo komunista.

Muslimani Pešterci, stalno podsticani od italijanske i albanske kvislinške vlade, upadali su u susedna srpska sela, pretili, terorisali, pa i ubijali najuglednije domaćine, ali i obavezno pljačkali i pravili velike štete.⁵⁸³ Nagovarali su Srbe da se sele „sa albanske zemlje u svoju Srbiju“, a po noći bi stalno pucali u srpske kuće i zastrašivali narod s namjerom da napusti svoja ognjišta.⁵⁸⁴ U tome su se posebno isticali braća Biko i Deko Drešević, zatim Sinan Paljevac, Džemo Koničanin, Čazim Sijarić iz koritske opštine i dr. koji su komandovali proalbanskim i prohrvatskim jedinicama i grupama. Ipak, nisu svi Pešterci bili neprijateljski nastrojani prema Srbima. Veliki broj se držao po strani ili su štitili svoje komšije Srbe. Bilo je dosta slučajeva kada su rizikujući svoju i sigurnost porodice štitili komšije i prijatelje Srbe. Tako su muslimani iz sela Đerekara za celo vreme rata čuvali Srbe iz Suvog Dola, a Osman Tahirović iz Đerekara je spašavao Srbe u Buđevu. Ovaj primer je veoma karakterističan. U selu Žabrenu muslimani Rugovci (Gicici) su čuvali srpsku porodicu braće Ivana i Andrije Ravića. Jednog dana Deko Drešević sa svojom grupom upadne u Žabren i nasilno otme Raviće sa namerom da ih strelja.

⁵⁸¹ Prema kazivanjima savremenika i učesnika Bajra Prašovića, Emra Tarića, Adema Nikšića, Meda Zornića Lemića i dr. iz Kladnice.

⁵⁸² SELIMOVIĆ, *Kladnica*, str. 156. Zanimljivo je da su pripadnici tog samoorganizovanog četničkog odreda na čelu sa Seferom Tarićem u početku rata nosili brade i delove uniformi nekadašnje jugoslovenske vojske.

⁵⁸³ Većina muslimana u peštarskim selima su bili poreklom od albanskih malisorskih plemena koji su se na Pešter naselili tokom 18. i delimično u prvoj polovini 19. veka. To su plemena Klimentati, Hoti, Šalje, Škrijelji, Gege, Grude. Pre islamizacije su bili katolici.

⁵⁸⁴ *Zbornik NOR-a*, XII/1, dok. br. 64, 73, 91, 216, 266., *Zbornik NOR-a*, XIII/1, dok. 98.

Trojica braće muslimana Gicića sa puškama na gotovs čučnu ispred Ravića i poviču: „Udri Deko ili da udrimo”.⁵⁸⁵ Osioni i na zločin spremni Drešević nije se usudio napasti veliko i jedinstveno bratstvo Gicića pa je odustao od streljanja Ravića. Raviće su posle toga Gicići ispratili na sigurno mesto u selo Osaonicu. Srbe u sjeničkom kraju su štitili i pomagali i Tašo Turković, Mujo Brbut, Suljo Rahić, Ujkan Camović, Omer Ibrović, Emro Tarić, Nurko Lakota, Mehmed Tahirović, Braća Hašimovići, Ibrahim Makić i mnogi drugi.

U početku rata četničke grupe Rade Korde, Milinka Radevića, braće Ranitovića i dr. su također palili muslimanska sela, prebijali, pa i ubijajali sveteći se u najviše slučajeva mirnom i nedužnom stanovništvu, poistovećujući ga sa samozvanim, raspuštenim i neodgovornim muslimanskim bandama, ali i sa ciljem etničkog čišćenja, kao što su radile i paravojne i razbojničke muslimanske grupe, također najčešće nedužnim Srbima.

Jedan broj predstavnika lokalnih četničkih grupa sastao se početkom novembra (6. novembra?) 1941. godine u Aljinovićima, u zapadnom delu Sjeničkog sreza. Na tom sastanku je formirana zajednička četnička komanda u Sandžaku pod imenom „Stari Ras”. Za komandanta je određen Vlajko Ćurčić Ćurka, zlatarski vojvoda. Tada je odlučeno da se napravi plan širenja četničkog pokreta u srezovima nekadašnjeg Novopazarskog sandžaka ili Raške oblasti, jer su do tada četnički odredi i čete, tačnije reći grupe, brojali samo po nekoliko ljudi ili jedne do dve-tri desetine. Uglavnom su se držali svojih ili susednih sela i najčešće se držali pasivno kada je bila u pitanju borba protiv okupatora.

Posle sastanaka vodećih predstavnika partizana i Jugoslovenske vojske u otadžbini ili vojnih četnika (JVuO) u selima Struganiku i Brajićima u septembru i oktobru 1941. godine o saradnji i zajedničkoj borbi protiv okupatora i u selu Akmačićima u novovaroškom srezu, u tzv. Planskoj školi, sastali su se predstavnici lokalnih četnika i partizana. Na sastanku je dogovarana zajednička borba protiv okupatora u smislu instrukcija koje su četnicima uputili komandant Ravnogorskog četničkog pokreta pukovnik Mihailović, a partizanima glavnokomandujući NOP odreda Jugoslavije Tito. Nužno je bilo da ova dva antifašistička pokreta povedu zajedničku borbu protiv okupatora bez obzira na ideološke i političke razlike. S partizanske strane sastanku u Akmačićima su prisustvovali Vladimir Knežević Volođa, Vojo Leković, Čedo Drulović i Vladimir Žugić, a sa četničke strane Vlajko Ćurčić Ćurka, Vasilije i pop Relja Purić i dr.⁵⁸⁶ Sastanku je prisustvovao i poručnik Vuk Kalajitović, ali se držao dosta suzdržano, jer se sa svojim dobrovoljačkim četničkim odredom dogovorio „da se neće boriti ni protiv partizana ni protiv četnika, a kada dođe vreme svi zajedno ćemo se boriti protiv okupatora”.⁵⁸⁷ Tek krajem 1941. godine poručnik Vuk Kalajitović se opredelio za četnički pokret generala Mihailovića, odnosno on je pristupio Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini.

⁵⁸⁵ RAVIĆ, str. 104.

⁵⁸⁶ PAVLOVIĆ, str. 143.

⁵⁸⁷ Kazivanje Ljubiše Popovića Bobovića iz Bukovika.

Poručnik Vuk Kalajitović, sa suprugom Brankom, komandant II Mileškog korpusa JVuO

Posle oružanih sukoba i pravih bitki između četnika i partizana u Požegi i kod Užica i na ovom području nije se moglo ništa drugo ni očekivati osim kidanja ionako tankih veza. Četnička komanda „Stari Ras” na čelu s vojvodom Vlajkom Ćurkom boravila je 21. i 22. novembra 1941. godine u zgradi osnovne škole u Akmačićima. Vojvoda Ćurka je slavio svoju slavu Arhandelovdan, što je iskorišteno za dogovore četničkih vođa o borbi protiv partizana i okupatora. Bili su prisutni pop Vrbicki, student prava Vasilije Purić, braća Ljubo i Milisav Ranitović, Ljubo Pešić kao i veliki broj četnika iz susednih srezova. Ukupno je bilo 96 ljudi. Glavni štab NOP odreda za Sandžak je saznao za taj skup i doneo odluku da razbije tu četničku grupaciju. Iznenaadni napad na četnike u Planskoj školi izvršile su Zlatarska, Pribojska i Novovaroška partizanska četa. Napadom je rukovodio komandant Glavnog štaba za Sandžak Volođa Knežević. Četnici su bili iznenađeni i brzo savladani. Zarobljeno je 85 četnika dok su ostali uspjeli da izbegnu zarobljavanje. Većina je razoružana i puštena kući. Streljano je pet četničkih starešina, među kojima i vojvoda Vlajko Ćurka, ing. Ljubo Ranitović i student Vasilije Purić.⁵⁸⁸ Tako je i u ovom kraju došlo do bratoubilačke borbe koja će odneti mnogo ljudskih života.

U samom gradu Sjenici je uz podršku Nemaca uspostavljena opštinska vlast na čijem čelu je bio Mehmed Ćesović, dugogodišnji predsjednik između dva svetska rata. On je odmah postavio svoje ljude na rukovodeće položaje, ali bez Srba. Za delovođu opštine postavio je Husu Hadžiomerovića, a za kmetove Osmana Gičevića i Hamdiju Ćatovića. Zatim je za koman-

⁵⁸⁸ PEJATOVIĆ, str. 172.

dira ustaške žandarmerijske stanice postavio Hrvata Jožu Hlipija, za upravnika pošte Kadru Nuhovića, poreske uprave Džemu Gargovića, a belogardejca Potapova za šefa poljoprivredne stanice. Za policijske pisare je odredio Ramu Honića, Osmana Ćesovića i Zeću Rašljanina.⁵⁸⁹ Građani su se osećali nesigurno. Maltretiranja i terorisanja je bilo na svakom koraku, posebno Srba, mada se predsednik Ćesović trudio da održi red, mir i sigurnost svim građanima.

Ustaška sreska vlast je smenjivala i svoje ljude koji su bili tolerantni prema Srbima. Tako su u Buđevu na Pešteri smenili tek postavljenog komandira žandarmerijske stanice Aliju Mahmutovića (inače iz Bosne), jer je bio korektan prema Srbima. Umesto njega postavili su Zulfa Kučevića iz Sjenice, ali ni on ih nije zadovoljio pa i njega smenjuju. Na kraju postavljaju Ramiza Mahmutovića, zvanog Mačak, iz Sjenice. Odmah je Srbima zabranio da nose šajkače, terorisaio je i šamarao ljude, zahtevao da mu kolju jagnjad, spremaju bogate ručkove i večere i sl. Hteo je da u Buđevu likvidira najuglednije ljude, i to: Sretka Popadića, Dragomira Kočovića, Milana Markovića i Selimira Popadića.⁵⁹⁰ Ti ljudi nisu bili pobijeni, jer ih je o toj nameri Ramiza Mačka obavestio Osman Tahirović iz Đerekara, kuvar u toj oružničkoj postaji, pa su se na vreme ti ljudi sklonili.

Posle povlačenja ustaša iz Starog Rasa, u Sjenicu dolaze Italijani 17. septembra 1941. godine. Talijani su rasformirali sreske ustaške organe dok su opštinske uglavnom ostale iste.⁵⁹¹ Muslimansku miliciju u gradu su zadržali, samo su na rukavima morali nositi italijanske oznake. Milicija je pod Italijanima bila plaćena. Imala je 48 ljudi i to po 24 muslimana i pravoslavca. Njen komandant je bio Ibro Saračević, diplomirani pravnik iz Sjenice. Formiran je novi organ sreske vlasti, tzv. Upravni odbor Sjenice. Odbor je imao četiri člana i to dva muslimana i dva Srbina. To su bili: Hasan Zvizdić, predsednik, Rade Karamarković, potpredsednik i članovi Sreto Živanović i Hilmija Hadžiahmetović Kugić.⁵⁹² Organizovana je i sreska muslimanska milicija za čijeg komandanta je Hasan Zvizdić postavio Ćamila Prašovića, dotadašnjeg komandira muslimanske milicije u Kladnici. U gradskoj opštini je ostala ranija vlast, kao i u seoskim opštinama uz neke manje personalne promene.

⁵⁸⁹ PAVLOVIĆ, str. 82.

⁵⁹⁰ PAVLOVIĆ, str. 82, 83.

⁵⁹¹ KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Musliminja*, str. 177.

⁵⁹² Prema kazivanju Ahmeta Hodžića peti član Upravnog odbora je bio Aziz Vrcić što se vidi i na fotografiji članova tog odbora.

Upravni odbor Sjenice 1941-1944, s leva: Aziz Vrcić, Hilmija Kugić Hadžiahmetović, predsjednik Hasan-aga Zvizdić, Sreto Živanović i potpredsjednik Rade Karamarković

Krajem novembra ili 1. decembra talijanski garnizon je napustio Sjenicu, samo je na Kaćevu prema Prijepolju ostala jedna manja tenkovska jedinica zbog osiguranja glavnog druma Sjenica – Prijepolje. Upravni odbor je tada preuzeo potpunu vlast u gradu i skoro u celom srezu. Posle povlačenja partizanskih snaga sa prostora Užičke republike početkom decembra 1941. godine stvorena je slobodna teritorija od Uvca do Lima, zahvatajući i severozapadni deo Sjeničkog sreza (delove opština Lopiže i Aljinovići). Glavni štab NOP odreda Sandžaka je tada formirao Srpsko-sandžački bataljon od Moravičke, Pribojske i Sjeničke partizanske čete, a za komandanta je postavljen Ratko Sofijaić iz Ivanjice. Bataljon je odmah upućen u Bukovik, koji graniči sa Sjeničkim srezom, sa zadatkom da njegovi predstavnici odu u Kladnicu i uspostave vezu s komandantom muslimanske milicije Sjeničkog sreza Ćamilom Prašovićem koji je živio u Kladnici. U Kladnicu je upućena partizanska delegacija koju su sačinjavali pravnik Predrag Vlasonić, komandir Sjeničke partizanske čete, Musa Musić i Hilmija Hasanagić, komandir Pribojske partizanske čete. U Kladnici su delegaciju dobro primili Omer Ibrović i Ćamil Pra-

šović. Delegacija je tražila da muslimanska milicija prihvati zajedničku borbu protiv okupatora i četnika i da se partizanima dozvoli da kroz Kladnicu prođu za Sjenicu. Bez ikakvog okolišavanja partizanskoj delegaciji je otvoreno rečeno da to ne mogu prihvatiti. Odgovorili su da će se protiv četnika boriti i sami, a protiv okupatora neće nikako.⁵⁹³ Također su rekli da ih kroz Kladnicu i ostala kladnička sela neće pustiti ka Sjenici i „nemojte vi napadati nas pa nećemo ni mi vas”.⁵⁹⁴ Tada je jedan broj mladića izrazio želju da pođe u partizane, ali su to stariji sprečili s obrazloženjem da „muslimani ne mogu biti s komunistima jer su oni nevernici”.⁵⁹⁵ O dolasku partizanske delegacije u Kladnicu i namerama da uđu u Sjenicu odmah je obavješten Upravni odbor Sjenice.

Kapetan Čamil Prašović, komandant muslimanske milicije u Sjeničkom srezu

Izveštaj sa ovog sastanka je podnesen Glavnom štabu za Sandžak koji ga je odmah prosledio Vrhovnom štabu POJ koji se tada nalazio u selu Drenovi kod Prijepolja. Posle toga upućena su u selo Lopiže, nedaleko od Sjenice, tri partizanska bataljona: Sandžačko-moravički, Posavski i Ljubičko-trnavski. Posavski je ubrzo povučen, a umesto njega došao je Beogradski bataljon.⁵⁹⁶ Upravni odbor Sjenice je poslao u operativni partizanski štab u Lopižama Milora-

⁵⁹³ RAVIĆ, str. 169.

⁵⁹⁴ Prema kazivanju jednog od učesnika u pregovorima s kladničke strane Rahmana Tarića iz Kladnice.

⁵⁹⁵ Sećanja Bajra Prašovića koji je bio prisutan pregovorima, inače saradnika zlatarske gerile i prvoborca iz Kladnice.

⁵⁹⁶ ČUKOVIĆ, *Putovanje u slobodu*, str. 114.

da Jovanovića i Džemu Gičevića sa zadatkom da naredi partizanima trenutno napuštanje Sjeničkog sreza. Komandant Glavnog štaba za Sandžak Vladimir Volođa Knežević i delegat Glavnog štaba Srbije Petar Stambolić su po tim ljudima uputili predlog predsjedniku Upravnog odbora Hasanu Zvizdiću, da partizani pošalju u Sjenicu delegaciju na pregovore. Posle dva dana odgovor od Zvizdića je stigao po istim emisarima da delegacija može da dođe na pregovore. U međuvremenu, delegat Vrhovnog štaba Milovan Đilas, koji se tada nalazio u Novoj Varoši, izdao je naređenje Petru Stamboliću, Vladimiru Kneževiću Volođi i Mirku Ćukoviću da ispituju mogućnost napada na Sjenicu. Štabovi bataljona su uspostavili veze s partizanskim simpatizerima u Sjenici i od njih prikupljali potrebne podatke o brojnom stanju muslimanske milicije i njenim starešinama, borbenim položajima, naoružanju i sl. Ti podaci i izveštaji su bili najčešće kontradiktorni i površni. I to je bio jedan od razloga za upućivanje jedne delegacije u Sjenicu koja će pregovarati sa Upravnim odborom Sjenice i proceniti situaciju na licu mesta.

Hasan Zvizdić, predsednik Upravnog odbora Sjenice 1941 - 1944.

U partizansku delegaciju su određeni: Mirko Ćuković, vođa delegacije, Jezdimir Lović, Daut Musić, Simo Karamarković, Strajo Borisavljević i Mišo Tomić. Ta delegacija je 18. decembra 1941. godine posle podne stigla u Sjenicu na pregovore s Upravnim odborom. Delegacija je trebala utvrditi mogu li partizanske jedinice ući u grad bez borbe još u toku te noći, a kuriri su o tome trebali obavestiti Operativni štab u Lopižama. Mirko Ćuković u svojim sećanjima piše da su kroz grad prošli bez ikakvih problema, iako su bili naoružani, i da su stigli pred zgradu opštine. Odmah su došli predsednik Upravnog odbora Hasan Zvizdić i predsednik sje-

ničke opštine Mehmed Ćesović. Dogovorili su se da održe konferenciju kojoj bi prisustvovali i mnogi građani, kako muslimani tako i Srbi. „Pošto nismo videli brojnije naoružane formacije u gradu”, zapisao je Ćuković, „smatrao sam da je povoljan momenat za ulazak naših jedinica u Sjenicu još u toku noći, pa sam poslao izveštaj o tome u Lopiže sa napomenom da ćemo ih čekati u Sjenici. Daut Musić je ispratio kurire do izlaska iz Sjenice.”⁵⁹⁷ Musić je tim kuririma tada rekao da će u drugom izveštaju biti rečeno šta treba da se radi. To je bio nesporazum, jer o drugom izveštaju u delegaciji nije bilo govora, što je bataljone zadržalo i koštalo teškog poraza.

Rade Karamarković, potpredsednik Upravnog odbora Sjenice 1941 - 1944.

Konferenciju je otvorio predsednik opštine Mehmed Ćesović i rekao da su partizani došli na pregovore te odmah dao reč vođi partizanske delegacije Mirku Ćukoviću. Ćuković je govorio o situaciji na frontovima i rekao da će sigurno fašističke zemlje izgubiti rat i da treba da se svi zajednički uključe u borbu protiv oкупatora. Mlađi svet je to pozdravio aplauzom izrazivši i želju da pristupe partizanima, ali kao i u Kladnici stariji su to oduševljenje mladih odmah stišali sa istim obrazloženjem. Tada je istupio, nepredviđeno i nepromišljeno, Daut Musić obrativši se rukovodstvu opštine s rečima: „Kurve jedne, zašto će vam ovde na zidu slike italijanskog kralja i kraljice?”⁵⁹⁸ To je bio ispad koji je samo pogoršao situaciju. Posle

⁵⁹⁷ ĆUKOVIĆ, str. 115.

⁵⁹⁸ Isto.

toga Hasan Zvizdić i desetak ljudi su se povukli u drugu prostoriju i posle kreće konsultacije vratili se u salu i rekli: „Možete li vi garantovati nama da okupator neće više oterati partizane odavde?” Šef partizanske delegacije je odgovorio da se takve garancije ne mogu davati u ratu. Predsednik Upravnog odbora je tada upozorio delegaciju da smesta povuče svoje jedinice sa teritorije Sreza, jer on ima na raspolaganju 5000 naoružanih boraca koji će se u slučaju napada na grad suprotstaviti.⁵⁹⁹ Zatim je Zvizdić upozorio da se u Dugoj Poljani, pola časa od grada, nalazi nemačka posada, a na istoj udaljenosti i talijanska vojska s tenkovima na Kaćevu pa je i njihova intervencija sigurna. To bi Sjenicu mnogo koštalo kada bi pustili da partizani bez borbe zauzmu grad.

Partizansko rukovodstvo ovo upozorenje nije shvatilo ozbiljno, a pretpostavljali su da će Sjenicu braniti samo muslimani u gradu, ali ne i Srbi. To je bila pogrešna procena. Strajo Borisavljević, bivši poslanik, i većina partizanskog rukovodstva su bili protiv napada i sukoba s muslimanima. Izveštaj o pregovorima odnio je u Novu Varoš Milovanu Đilasu Strajo Borisavljević rekavši pri polasku da će Đilasu predložiti da se Sjenica ne napada. Posle tri dana stigla je Đilasova odluka da se Sjenica napadne. Pripremama su rukovodili Volođa Knežević i Petar Stambolić iako su se i dalje napadu protivili Miladin Ivanović, komandant Beogradskog bataljona i Ratko Sofijanić, komandant Sandžačko-moravičkog bataljona, ali su ostali u manjini. Petar Stambolić je zagovarao da se uđe u Sjenicu bez borbe samo izvikivanjem parola.⁶⁰⁰ Rukovodstvo je sa zakašnjenjem, tj. tek 22. decembra 1941. godine uputilo bataljone na grad i odlučilo da jedinice pri ulasku uzvikuju parole: „Živelo bratstvo i jedinstvo Srba i muslimana! Braćo muslimani, ne prolivajte bratsku krv! Živela slobodna Sjenica!”⁶⁰¹ Sandžačko-moravički bataljon je bez ispaljenog metka sa severoistočne strane ušao pred zoru u sam centar Sjenice, uzvikujući pomenute parole. Druga dva bataljona su naišla na žestok otpor, posebno na Petljanskom šancu, Radišića brdu i kod potoka Glibana. Na Petljanskom šancu posada je uglavnom bila sastavljena od sjeničkih Srba.⁶⁰² Na partizane se pucalo ne samo iz starih obnovljenih šanaca, već i iz svake ulice i svake kuće. Pred samo svitanje stizale su proalbanske i jedinice muslimanske milicije iz okolnih i peštarskih sela koje su iz pokreta stupale u borbu. Za partizane je nastala veoma teška situacija, jer su se našli u vatri sa svih strana. Slično se dogodilo kada je Druga četa Beogradskog bataljona pokušala da zauzme Trijebljanski šanac krećući se sa Radišića brda preko Hodžića mahale. Tada su ispred partizana stale žene i deca i glasno molili: „Braćo, ne prolevajte bratsku krv, ne ubijajte ovu piljež (decu).”⁶⁰³ Njihovi muževi su na

⁵⁹⁹ ČUKOVIĆ, *Sandžak u NOB-u*, str. 207.

⁶⁰⁰ ČUKOVIĆ, str. 300.

⁶⁰¹ RAVIĆ, str. 173.

⁶⁰² Srećko MILOŠEVIĆ i dr., *Druga proleterska*, knj. I., Prosveta, Beograd, 1952., str. 52-56.

⁶⁰³ RAVIĆ, str. 176.

tu istu „braću” pucali i ubijali preko njihovih glava. Borba partizana je pogotovo bila uzaludna kada su stupile u borbu jedinice s Pešteri pod komandom Džemala Koničanina, koji je dva dana pre već bio u Raždaginji nedaleko od grada. Partizani su na sve strane imali gubitke u mrtvima i ranjenima. Morali su se pod užasnom vatrom izvlačiti iz grada. Desetkovani bataljoni su se povlačili po dubokom snegu i velikom mrazu prema selima Čedovu i Lopižama u kojim je srpski živalj. Mora se priznati da su partizane od potpune katastrofe spasili četnici iz Vape i Čedova kojima je komandovao Milan Šekularac, samim tim što nisu tada iskoristili priliku i napali ih, već su pojedine borce i spašavali. I pripadnici četničkog bataljona Slobodana Kikovića iz Lopiža su pomogli partizane štiteći svojim oružjem izvlačenje boraca, preko zaleđenog Uvca i dubokim snegom pokrivenog brda Babinjače, u Donje Lopiže od pokušaja hodže Pačariza da sa svojom milicijom preseče partizanima odstupnicu i da se i u povlačenju nađu između dve vatre.

Za vreme borbi u gradu partizanima su se bili priključili Ahmet Abdagić, brat još predratnog komunista Muhameda Abdagića i Šako Brničanin. Pripadnici muslimanske milicije su Ahmeta ubili kada je pokušao da iz grada izvuče četiri partizanske bolničarke. Šako Brničanin je, kada je video da će partizani izgubiti bitku, prešao na stranu milicije i na mestu je ubio bolničarku Veru Matić, a ranio Justinu Vivit.⁶⁰⁴ Partizanima su pomagali u izvlačenju iz Sjenice i braća Redžo i Vehbo Hašimović, a hodža Ibrahim Makić je branio da se ne ubijaju ranjeni i zarobljeni partizani.

Rezultat ovog politički i vojno potpuno nepripremljenog napada na Sjenicu je bio katastrofalan. Može se slobodno reći da je taj napad na Sjenicu bio amaterski pripremljen i jedan avanturistički poduhvat. Bilo je u partizanima aktivnih i rezervnih kraljevskih oficira i podoficira sa visokom stručnošću, ali se zbog „sektašenja” i „levih skretanja” nije imalo u njih poverenja pa su laici planirali operacije i izdavali naređenja. Najviše je partizana stradalo na Petljanskom šancu i u Muhadžir mahali gde se odvajao put za Lopiže. Podaci o gubicima su dosta različiti. Prema jednim podacima poginulo je 52 borca i starešine, ranjeno 25, a 18 je bilo zarobljeno.⁶⁰⁵ Ustvari poginulo je 70 partizana, jer su skoro svi zarobljeni kasnije streljani.⁶⁰⁶ Prema nemačkim izvorima tom prilikom je u Sjenici poginulo i zarobljeno 103 borca.⁶⁰⁷ U neobjavljenoj hronici Sjenice autora dr Save Čukanovića naveden je izveštaj Hasana Zvizdića koji glasi: „Komunistički napad na Sjenicu izvršen je u noći između 21. i 22. decembra i tom prilikom izbacili smo komunistima iz stroja što mrtvih, što zarobljenih, što ranjenih 173, dok

⁶⁰⁴ ČUKOVIĆ, *Putovanje u slobodu*, str. 119.

⁶⁰⁵ Isto.

⁶⁰⁶ ČUKOVIĆ, *Sandžak u NOB-u*, str. 210.

⁶⁰⁷ *Zbornik NOR-a, I/1*, dok. br. 290.

smo mi u ovoj borbi izgubili što mrtvih što ranjenih 27 lica.”⁶⁰⁸ Čukanović je tvrdio da je odbrana Sjenice imala 30 mrtvih, što je najverovatnije tačno, jer je tada bio u gradu i jedan je od očevidaca u tim događajima.

Nakon ove teške tragedije partizanske snage su se povukle na područje opština Lopiže i Aljinovići. Posle nekoliko dana, zapravo pred kraj 1941. godine partizani su napustili teritoriju Sjeničkog sreza povukavši se na slobodnu teritoriju Zlatarskog (Novovaroškog) i jednog dela Mileševskog (Prijepoljskog) sreza.

Talijani su po povratku u Sjenicu ogradili grad bodljikavom žicom i uveli objave za građanstvo, tzv. permese. Zajedno su sa nemačkim policijskim i obavestajnim organima i muslimanskom milicijom zlostavljali i hapsili pristalice i simpatizere NOP-a koji su se otvoreno eksponirali za vreme borbi u barskoj opštini i partizanskog napada na Sjenicu. Hasan Zvizdić je posle ovih događaja napravio dogovor s Milanom Šekularcom, komandantom Sjeničke četničke brigade i popom Selimirom Popovićem, komandantom štavljanskih četnika, o nenapadanju četnika i muslimanske milicije. Tom nepisanom sporazumu se pridružio i Slobodan Kiković, komandant četničkog bataljona u Lopižama. Taj dogovor, odnosno sporazum, su uglavnom poštovali svi do kraja Drugog svetskog rata, čime su izbegnute masovne ljudske žrtve i velike materijalne štete.⁶⁰⁹ Sličan sporazum je postojao i između kapetana Vuka Kalajitovića i Hasana Zvizdića.⁶¹⁰ I rukovodstvo opštine Kladnica i njihova muslimanska milicija su također imali takav usmeni sporazum sa Vukom Kalajitovićem koji se obostrano poštovao do kraja rata i nisu jedni prema drugima držali naoružane patrole i borbene jedinice.⁶¹¹

Zaključak

Sjenički kraj je dočekao Drugi svetski rat s velikom privrednom i kulturno-prosvetnom zaostalošću te političkom i ideološkom dezorijentacijom. Lokalna stranačka rukovodstva zahvatila je hipokrizija. Nemci su okupirali Sjenički kraj 16. aprila 1941. godine. U nekim drugim izvorima taj datum je 17. april. Italija je nastojala da ovaj kraj uđe u njihovu okupaciju

⁶⁰⁸ Savo ČUKANOVIĆ, *Sjenica – ljudi i događaji*, knj. III., str. 291. (rukopis u posjedu autora).

⁶⁰⁹ Kazivanje publicista Jevta Vučkovića iz Sjenice i Miluna Pavlovića iz Beograda, inače rođenog u Vapi kod Sjenice.

⁶¹⁰ Sastanak između Hasana Zvizdića i kapetana Vuka Kalajitovića je održan krajem decembra 1941. godine u kući Bože Popovića Bobovića u Bukoviku, Zlatarski srez. Tom prilikom je Hasan Zvizdić poklonio vojnodržavni pištolj domaćinu Boži Boboviću kojeg je njegova porodica sačuvala kao uspomenu sve do današnjih dana. To su autoru ispričali jedan od domaćinovih potomaka Ljubiša Popović Bobović iz Bukovika i komunista Bajro Prašović iz Beograda, a koji je tada živeo u Kladnici.

⁶¹¹ Prema kazivanjima Bajre Prašovića i Adema Nikšića iz Kladnice, Gavrila Paunovića iz Ursula i Straje Ivankovića iz Lepojevića.

zonu što je i uspela sklapanjem dogovora sa Nemačkom u Beču početkom septembra 1941. godine. U međuvremenu su neki muslimanski prvaci pozvali ustašku NDH da sa svojim oružanim formacijama zaposedne sjenički kraj i ceo nekadašnji Novopazarski sandžak. Kratkotrajna okupacija sjeničkog kraja od strane NDH je nanela ogromnu štetu odnosima između Srba i muslimana, unoseći nepoverenje sprovođenjem diskriminacije i zuluma prema Srbima, a favorizujući muslimane, koji su postavljeni u žandarmeriju, i naoružavajući muslimansku miliciju. Posebno su se desili tragični oružani obračuni na području opštine Bare, na krajnjem jugu Sjeničkog sreza. Ustaše i muslimanska milicija su se sukobili sa ustanicima protiv okupatora i kvislinga u srpskim selima kao i s partizanima iz Bjelopoljskog sreza, gde su pale velike ljudske žrtve i naparavljene velike materijalne štete.

Krajem 1941. godine partizani su pokušali osloboditi Sjenicu i tako proširiti slobodnu teritoriju sa centrom u Novoj Varoši. Upravni odbor Sjenice, kao civilna vlast, koja je imala pod svojom komandom 5000 naoružanih boraca, nije dozvolio da partizani uđu u grad s obrazloženjem da će posle partizana doći okupatori Nemci i Italijani i izvršiti odmazdu nad građanima ako puste grad bez borbe. I pored toga, na insisitiranje Milovana Đilasa i Petra Stambolića, partizani su napali Sjenicu i doživeli težak poraz u kojem su imali gubitke od 173 mrtvih, ranjenih i zarobljenih. To je bio i politički i vojno nepripremljen napad, iako je u partizanima bilo i školovanih oficira, ali se njima nije dozvoljavalo da pokažu svoju stručnost i sposobnost. Predsednik Upravnog odbora Sjenice Hasan Zvizdić je sklopio dogovor s vođama četnika u sjeničkom kraju o nenapadanju između četnika i muslimanske milicije, što je uglavnom poštovano do kraja rata.

LITERATURA I IZVORI:

- Aničić, P. Dušan. *Baranske škole*, Bijelo Polje, 2006.
- Čukanović, Savo, *Sjenica – ljudi i događaji*, knj. III, (neobjavljen rukopis).
- Čuković, Mirko, *Putovanje u slobodu*, SIZ kulture, Nova Varoš, 1979.
- Čuković, Mirko. *Sandžak u NOB-u*, Nolit – Prosveta, Beograd, 1964.
- Čulinović, Ferdo, *Okupaciona podela Jugoslavije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd. 1970.
- Dilparić, Siniša. Zločini u javorskom kraju za koje nije nikada suđeno, *Zbornik XXV*, Narodni muzej, Čačak, 1995.
- Glišić, Venceslav, *Užička Republika*, Nolit, Beograd, 1986.
- Grupa autora, *Bijelo Polje* (monografija), „Stručna knjiga”, Beograd, 1987.
- Grupa autora, *Četrdesetprva – ustanak naroda Jugoslavije*, „Mlado Pokoljenje”, Beograd, 1961.
- Grupa autora, *Drugi svetski rat (1939 – 1945)*, I, drugo izdanje, Vuk Karadžić – NIP „Mladost”, Beograd, 1973.

- Grupa autora, *Ivanjica* (hronika morljavičkog kraja), Beograd, 1972.
- Hasanagić, Hilmija, Posle čerdeset godina, *Zbornik Sjenice* 1, SIZ kulture, Sjenica, 1985.
- Krizman, Bogdan, *NDH između Hitlera i Musolinija*, Globus, Zagreb, 1986.
- Krizman, Bogdan, *Pavelić i ustaše*, Globus, Zagreb, 1986.
- Ljubičić, Nikola, *Užički odred*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1979.
- Marjanović, Jovan, *NOR i narodna revolucija u Jugoslaviji 1941 – 1945*, 7. izdanje, Kultura, Novi Sad, 1961.
- Milošević, Srećko, *Druga proleterska*, knj. I., Prosveta, Beograd, 1952.
- Pavlović, H. Milun, *Vrijeme zabranjenih grobova*, Beograd, 2007.
- Pejatović, Diko, *Vatre iz doline*, Zlatarske novosti, Nova Varoš, 1983.
- Radović, Miodrag, *Novi Pazar i okolina*, Književne novine, Beograd, 1969.
- Rakonjac, Radoslav, Revolucionarni put narodnogheroja Jezdimira Lovića – jezda, *Zbornik Sjenice* 1, SIZ kulture, Sjenica, 1985.
- Ravić, Stanko, *Rasija u plamenu*, Beograd, 2003.
- Selimović, Salih, *Kladnica*, Muzej „Raš”, Novi Pazar, 2012.
- Selimović, Salih, *Sjenica*, Epoha, Požega, 2004.
- Selimović, Salih, Učitelji pali u NOR-u na području Sjeničkog sreza, *Zbornik Sjenice* 5, SIZ kulture, Sjenica, 1989.
- Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije*, knj. II., Beograd, 1982.
- Živković, Milutin, *Nezavisna država Hrvatska u Srbiji 1941*, Beograd, 2018.

1. Sarajevski *Hrvatski list*, 6. V. 1941.
2. *Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda*, VII JNA, Beograd, 1954.
3. *Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda*, tom II, VII JNA, Beograd, 1954.
4. *Zbornik NOR-a*, XII/1, dok. br. 64, 73, 91, 216 i 266.
5. *Zbornik NOR-a*, XIII/1, dok. 98.
6. *Zbornik NOR-a*, I/1, dok. 290.

KAZIVAČI:

Vučković Jevto, Hodžić Ahmet, Tahirović Mehmed, Kanjevac Aleksandar Leka, Kaličanin Jugoslav Jugo, Vrcić Asim, Vrcić Adem, Rakonjac Mirko, Makić Mustafa ef., Brbutović Smajo, Hukić Šeka, Seferović Selim, Nikšić Adem, Zornić Lemić Medo, Tarić Emro, Tarić Mumin, Baždar Salih Salkan, Ivanković Strajo, Tarić Rahman, Prašović Bajro, prof. dr Mehmedalija Ibrović Alaga.

SUMMARY

THE SJENICA AREA 1941

Abstract: The Sjenica region met the Second World War with great economic, cultural and educational backwardness, political and ideological disorientation. The local party leadership was gripped by hypocrisy. The Germans occupied the Sjenica region on April 16, 1941. In some other sources, that date is April 17. Italy tried to make this region part of their occupation zone, which they succeeded by concluding an agreement with Germany in Vienna at the beginning of September 1941. In the meantime, some Muslim leaders called on the Ustasha NDH to occupy the Sjenica region and the entire former Novopazar sandjak with their armed formations. The short-term occupation of the Sjenica region by the NDH caused enormous damage to the relations between Serbs and Muslims by introducing mistrust by implementing discrimination and cruelty towards Serbs, and by favoring Muslims by drawing them into their gendarmerie and arming the Muslim militia. In particular, tragic armed confrontations took place in the area of the municipality of Bare, in the extreme south of the Sjenica section. Ustaše and Muslim militia clashed with insurgents against the occupiers and Quislings in Serbian villages, as well as with partisans from the Bjelopolje region, where great human casualties and great material damage were caused. At the end of 1941, the partisans tried to liberate Sjenica and thus expand the free territory with the center in Nova Varoš. The management board of Sjenica, as a civil authority, which had under its command 5000 armed fighters, did not allow the partisans to enter the city with the explanation that after the partisans the occupying Germans and Italians would come and retaliate against the citizens if they let the city go without a fight. Despite this, at the insistence of Milovan Đilas and Petar Stambolic, the partisans attacked Sjenica and suffered a heavy defeat in which they suffered losses of 173 dead, wounded and captured. It was a politically and militarily unprepared attack, even though the partisans included trained officers, but they were not allowed to show their expertise and ability. The President of the Administrative Board of Sjenica, Hasan Zvizdić, made an agreement with the leaders of the Chetniks in the Sjenica region on non-aggression between the Chetniks and the Muslim militia, which was generally respected until the end of the war.

Key words: Sjenica, Pešter, Occupators, Quislings, Muslim Police, Ustashas, Chetniks, Partisans